

О П О В І Д А Н Н Я

З іспанської переклав Юрій ПОКАЛЬЧУК

ЛІЛІАНА ПЛАЧЕ

Добре, що мені трапився Рамос, а не інший лікар, з ним завжди можна знайти спільну мову; я зразу відчув, що надійшла та хвилина, коли він зібрався сказати мені все відверто чи принаймні дати зрозуміти, не ставлячи крапок над «і». Ось у що обійшлися бідоласі п'ятнадцять років нічних змагань у покер, п'ятнадцять років уїкендів на лоні природи; вічний розлад почуттів, але що вдієш, у годину правди, та ще між

чоловіками, це краще, ніж брехня, підфарбована на манір пігулки або розжевого розчину, що крапля по краплі вливається в жили.

Я знаю, хоча цього мені й не казано, що три або чотири дні він ходитиме стурбований: чому ніяк не настає так звана агонія, схожа на тихе конання пса; в цій халепі йому можна цілком довіритися, останні пігулки будуть, як звичайно, зелені або червоні, зате в них міститиметься щось інше, чудовий сон, яким я марю забутися вже тепер, коли Рамос стоїть біля мого ліжка, дещо збентежений, засмучений відкритою мені правдою, бідолашний старий. Ліліані не каже нічого, навіщо передчасні сльози, правда? Альфредо — так, Альфредо ти можеш сказати, щоб він узяв відпустку й подбав про Ліліану та матір. Ага, і доглядачці звеліли, коли я пишу, не займати мене, писання це єдине, що допомагає мені забути про біль, не беручи до уваги, звісно, твоєї знаменитої фармакопеї. І хай каву мені дають, коли я попрошу, в цій клініці надто суворі порядки. Я переконаний, що писання заспокоює мене, може, тому засуджені на смерть пишуть так багато листів, хто знає? Мені навіть приємно уявляти вже написаним те, що тільки спало на гадку, викликаючи якщо не сльози, то гарячий клубок у горлі; за плетивом слів я бачу себе самого, ніби когось стороннього; нема такого відтінку думки, якого б я не міг схопити й зафіксувати на льоту, завдяки професійному роздвоєнню або початковому розм'якшенню мозкової оболонки. Я перестаю писати лише тоді, коли приходить Ліліана, з іншими я не панькаюся, — якщо мені не хочеться розмовляти, я даю базікати їй самим про холодну погоду або про Ніксонові шанси перемогти Макговерна, даю базікати, не випускаючи з рук олівця, аж поки Альфредо не похопиться і не попросить мене поводитися так, ніби його тут немає; в нього є газета, і він може ще посидіти, почитати. А ось моя дружина на таке ставлення не заслуговує, я слухаю її і всміхаюся їй, і менше страждаю, я приймаю її трошки вогкий поцілунок в обидві щоки, дарма що з кожним днем він втомлює мене більше, ніж гоління, та ще й, мабуть, я дряпаю їй губи, бідолашній любоньці. Мушу сказати, що Ліліанина мужність найкраща для мене розрада, якби в її очах я не був уже не житець на цьому світі, мені б не вистачило сил для того, щоб розмовляти й вертати їй поцілунки, щоб

образу після її відходу братися до писання і знову витримувати безконечні уколи й співчутливі речі. Про мій зошит не наважується мене розпитувати ніхто, я можу зберігати його під подушкою або в тумбочці, це моя примха; проте краще було б мені облишити цю примху, хоч би заради доктора Рамоса, авжеж, краще було б мені, сіромі, перестати розважатися в такий спосіб.

Це станеться у понеділок або у вівторок, а місце у склепі зарезервують у середу чи в четвер. У розпал літа в Чакариті буде жарко, як у печі, а хлопці спеку зносять погано; бачу Пінчо у двобортному піджаку з наплічками, з яких так насміхається Акоста, хоча й сам, щоб провести мене, захоче одягтися якнайкраще — король фермерів надягне краватку і піджак, це буде розкішне видовисько. Тут і Фернадито, щоб трійця була в повному складі, а також Рамос, готовий, певна річ, іти до кінця, і Альфредо, що одною рукою підтримує Ліліану, другою — маму, ридаючи вкупі з ними. Вони сумуватимуть щиро, я ж бо знаю, як люблять вони мене, як їм бракуватиме мене у житті; все відбуватиметься інакше, ніж на похороні гладуна Треси, зведеному до виконання партійної повинності й кількох громадських формальностей, до квапливого вислову співчуття рідні, після чого з легким серцем можна повертатися до життєвих справ. Зате зголодніти вони добре зголодніють, надто Акоста, відомий ненажера; і попри біль та жаль за безглузду смерть молодика у розквіті життєвих сил спізнають вони й добре знайоме всім почуття — втіху знов сісти в метро або в машину, освіжитися під душем і попоїсти всмак, але потай, ніби притлумлюючи голод, викликаний безсонними ночами, запахом квітів та вінків, безперервним курінням і ходінням по тротуару. Мені приємно уявляти, що Фернадито, Пінчо й Акоста йдуть до ресторану, де смажаться м'ясо на рожні, звісно, гуртом, як ми колись після похорону гладухи Реси, відчуваючи потребу ще якийсь час побути разом, випити літр вина й закінчити бенкет тельбухами; достолиха, я ніби зараз їх бачу; Фернадито перший кине якийсь дотеп і заість його половинкою ковбаси, каючись із запізненням, Акоста гляне спідлоба на приятеля, але Пінчо вже пирхне, він ніколи не годен стриматися, і тоді цей простак Акоста визнає, що нема причини корчити з себе святого перед хлопцями, і теж розмиється й закурити сигарету. І друзі заведуть довгу розмову про мене, кожен згадає безліч подробиць із того життя, що об'єднувало нас чотирьох у цьому житті, звичайно, було чимало подій і моментів, відомих далеко не всім, тепер їх воскресять Акоста й Пінчо, розказавши про довголітню історію нашої дружби, про сварки та примирення. Після обіду вони розійдуться, і тільки тоді, в годину повернення до своїх домівок, мене буде востаннє й остаточно поховано. Альфредо, той поводитиметься інакше, не тому що він не нашої компанії, адже це не так, — просто Альфредо муситиме потурбуватися про Ліліану та маму, а цього ні Акоста, ані тьох інший зробити не годен, життя вносить у приятельські стосунки свої корективи, наш дім, звісно, відкритий для всіх друзів, але Альфредо не просто бажаний гість, він тут своя людина; мені завжди були приємні його захоплені розмови з мамою про зілля та ліки, його походи з Почо в зоопарк або в цирк, його послужливість, що виявляється в тому, як цей старий парубок носить тістечка й чайне печиво мамі, тільки-но вона заслабне, його боязка й чиста прихильність до Ліліани; словом, це приятель з усіх приятелів, здатний ці два наступні дні проливати сльози, але не забути забрати Почо до себе додому і зразу ж вернутися назад, щоб підтримати в тяжку хвилину маму й Ліліану. Врешті-решт саме йому доведеться стати господарем дому і взяти на себе всі клопоти, починаючи з похорону; це має статися саме тоді, коли тесь поїде до Мексики чи Панами, хто знає, чи встигне він вернутися для того, щоб спізнати на собі сквар полуденного сонця в Чакариті, бідолашний хлоп'яга. Тож саме Альфредо поїде з Ліліаною, оскільки маму навряд чи пустять на похорон, піде під руку з Ліліаною, відчуваючи, як її дроз посилюється його власним дрозом, шепочучи на вухо все, що шептав удовиці гладуна Треси й, якісь зайві, непотрібні слова, що не втішають, не присипляють, не зводять логічних побудов, а просто свідчать про людську присутність, таку важливу в подібних випадках.

Для них теж найгіршим моментом стане повернення; перед тим буде церемонія і покладення квітів, потім доторк до отієї незбагненної штуко-

вини, прикрашеної позолотою та ручками, зупинка перед склепом, бездоганно виконана служниками похоронного бюро операція; а далі — таксі й повернення додому, вони приїдуть додому, знаючи, що день без телефонних дзвінків і клініки, без голосу Рамоса, який живить Ліліанину надію, зупиниться на місці; Альфредо запарить каву і скаже, що Почо на дачі подобається, хлопець катається на поні і грається з селянськими дітьми; Альфредо доведеться подбати про маму та Ліліану, але йому відомий у домі кожен куточок, і можна з певністю сказати, що ніч він проведе без сну на канапці в моєму кабінеті, де ми якось її поставили для Фернандито, коли той став жертвою пожежі й п'яти чарок коньяку і почав плутати карти одну з одною. Ліліана вже багато тижнів спить сама, очевидно, смертельно зморена, Альфредо не забуде дати болезаспокійливого їй і мамі; тітка Сулема налле мансаніль¹ й липового чаю, і Ліліана помалу засне в цьому тихому будинку, де Альфредо старанно позачиняє двері, перш ніж простягтися самому й запалити сигару, чадити якою він не посміє при мамі, щоб не змусити її кашляти від диму.

Кінець кінцем так навіть краще, Ліліана з мамою не залишаться покинутими, бо цілковита самотність у даному разі ще гірша за навалу далеких родичів; на місці будуть тітка Сулема, яка завжди мешкала на верхньому поверсі, й, зрозуміло, уже згаданий Альфредо, приятель дому, в чиєму розпорядженні є ключі від квартири; попервах, мабуть, легше зносити неминучу самоту, ніж витримувати натиск обіймів і квітчастої балаканини. Альфредо намагатиметься розсосередити всіх, на хвилинку знайде й Ромео провідати маму та Ліліану, подбати про їхній сон, а тітці Сулемі дати таблетки. Певної години в темному будинку запанує тиша, порушувана лише далеким боєм церковних дзигарів у нашому дуже тихому кварталі. Мені приємно уявляти, як це все відбуватиметься — як Ліліана, поринаючи помалу-малу в тяжкий сон без сновидінь, ворочатиметься у постелі, мов ледача кішечка, одну руку застромивши під подушку, змочену слізьми й одколоном, а другу притиснувши до рота, достоту, наче дитина перед сном. Уявляти її так приємно, Ліліана спить, Ліліана наприкінці чорного тунелю не виразно відчуває, що сьогоднішній день скінчився, щоб дати місце завтрашньому, що світло за фіранками вже не битиме так різко в вічі, як тоді, коли тітка Сулема відкривала на постелі коробки, дістаючи звідти звалену до купи чорну одягу й вуаль із конвульсійними схлипами, останнім марним протестом проти того, що мало ще статися. Тепер світло за вікном з'явиться незвично рано, раніше за невиразні спогади-марення, що пробиваються крізь вранішню дрімоту. На самоті, відчуваючи себе справді самотною у своєму ліжку і своїй кімнаті, цього дня, що почнеться не так, як завжди, Ліліана зможе плакати в подушку, і ніхто не прийде її втішати, даючи їй виплакати; і лише набагато пізніше, коли зрадливий напівсон ув'язнить її в сувоях простирадла, порожнеча дня почне виповнюватися духом кави, дзвоним розсунутих штор, тіткою Сулемою, голосом Почо, що телефонуватиме з дачі, аби поділитися новинами про соняшники та поні, про сома, вилвленого з великим боєм, про скіпку в руці, але це пусте, змастили йому ранку мастю, що її порадив дон Контерас, — здається, масть просто чудодійна.

Альфредо, що чекатиме на Ліліану у вітальні, з газетою в руці, скаже їй, що мама добре спала і що Рамос прийде о другій, і скаже, що пополудні вона могла б поїхати побачитися з Почо, за такої сонячної днини варто було б вискочити за місто, колись навіть можна було б і маму прихопити отак із собою, сільське повітря мало б добре на неї вплинути, а може б, ми всі залишилися там узагалі на цілий уїкенд: Почо був би такий щасливий, що вони всі з ним. Погодитись чи відмовитись означає одне й те ж саме, усі це знають і чекають на відповідь, щоб потім засісти ліниво за обід та коментування страйків на текстильних фабриках, попросити ще трохи кави, відповісти на телефонний дзвінок, бо ж раптом стало ясно, що треба ввімкнути телефон; далі телеграма від свекра, що подорожує за кордоном, гучне зіткнення автомобілів на розі, крики та посвисти десь далеко в місті,

¹ Мансанілья — гатунок білого вина.

опів на третю думка поїхати з матом та Альфредо на село, і де воно оце взялося оте тремтіння руки, з дітьми ніколи нічого не знаєш. Альфредо за кермом заспокоює, що дон Контерас запевне найкращий з усіх лікарів; далі вулички в Рамос-Мехія і сонце ніби кипить сиропу, аж доки вони сховалися у великих вибілених вапном кімнатах; мате¹ о п'ятій пополудні й Почо зі своєю щукою, від якої вже починає трохи тхнути, але ж така гарна, така величезна, що такі треба було помучитись, щоб витягти її з річечки, знаєш, мамо, мало не перекусила волосіні, слово честі, ось поглянь лишень, які в неї зубиська. Це все одно, що розглядати альбом із фотографіями чи дивитися кіно; образи та слова одні за одними заповнюють пустку; зараз побачите, сеньйоре, що воно таке печеня, зготована Кармен, без жиру й така смачнюща, до неї ще салат, і більше нічого не треба, у таку спеку ліпше їсти мало, принесіть-но оте-го проти комах, бо вже наближається пора комарів.

Тут Альфредо замовкає, його рука плескає Почо по плечу, ти, старий, такі справжній чемпіон з рибальства, завтра ходімо разом, тільки ж ранесенько, ану ж нам пощастить, мені розповідали тут про одного, що спіймав рибицу на цілих два кілограми. Тут, на веранді, приємно, мама може, як схоче, поспати у кріслі-гойдалці, дон Контерас має рацію, рука твоя вже здорова, покажи нам, як ти гарцюєш на цьому рябому жеребчику, мамо, подивись лишень, як він галопує, мамо, а чого б і тобі не піти з нами зватра раненько на рибу, я тебе всього навчу, ось побачиш; далі — червоне сонце і шупачки у п'ятницю, біганина Почо наввипередки з сином дона Контераса, у полудень подається яловичина, мама повагом допомагає лущити кукурудзу, щось радячи дочці Кармен з приводу її задоволеного кашлю, сїєста у порожніх покоях, що пахнуть літом, темрява серед куценьких простирадл, надвечір'я на веранді, гасниця, щоб відстрашувати комарів, ніколи не афішована стороннім близькість Альфредо, ця його манера бути поруч і займатися Почо, дбати про те, щоб усе було як слід, разом із тишею включно, яку його голос ніколи не перериває в невідповідний час, з рукою, що подає склянку якогось напою, хусточку, а чи вмикає радіо, щоб можна було послухати останні вісті; страйки, Ніксон, можна було передбачати, Боже, що за країна!

Кінець тижня, і на руці в Почо ледве помітний слід від подряпини, всі повернулися до Буенос-Айреса у понеділок спозаранку, щоб уникнути спеки, Альфредо відвіз їх додому й сам поїхав зустрічати тестя, Рамос теж був на аеродромі, і Фернандо, який дуже допоміг при зустрічі (зрештою, у домі могло б зібратися й більше знайомих); Акоста з'явився о дев'ятій з дочкою, що мала бавитися з Почо на горішньому поверсі у тіткі Сулеми; все виглядало якимось притлумленим; Ліліана силкувалася думати більше про старих, ніж про себе, панувала над собою; Альфредо разом з Акостою та Фернандо, відбиваючи прямі стріли, один поперед одного переконують старого, що після такої подорожі треба гаразд відпочити, потім вони виходять один за одним, і лишаються вже тільки Альфредо та тітка Сулема; дїм занурений в тишу, Ліліана, що погодилася ковтнути заспокійливу таблетку, дозволила відвести себе до ліжка, Ліліана, що не заламалася ні разу, що занула майже водномить, як той, хто виконав свій обов'язок до самого кінця. Вранці знову в ідальні галопування Почо, який тягає за собою черевки старого, перший телефонний дзвінок, завжди або Клотильда або Рамос, мама, яка скаржиться, що вже парко або спечно, яка домовляється про обід із тіткою Сулемою, о шостій Альфредо, подеколи Пінчо з сестрою або ж Акоста, щоб Почо міг побавитися з його малою, колеги з лабораторії, які, довідавшись про повернення Ліліани, кажуть, що слід удатися до праці, а не сидіти замкнувшись удома, як, на їхню думку, вона чинить; хай вона зробить це для них, бо ж і так хіміків завжди бракує, і Ліліана їм справді потрібна, нехай би приходила хоч на півдня, доки не матиме сили на більше; вперше відвіз її Альфредо, Ліліана не могла сама вести машину, але потім уже не хотіла завдавати комусь зайвого клопоту і, витягнувши авто з гаража, інколи виїжджала після обіду із Почо, забирала його до зоопарку або ж до кіно; в лабораторії були й вдячні, що допомогла їм з новими вакци-

¹ Мате — напій на взір чаю, широкоживаний у країнах Латинської Америки.

нами, на узбережжі вибухнула епідемія, засиджувалися на роботі допізна, тож і її шоразу затягувала праця; гонитва всього персоналу за прудким часом, що тікав від них; двадцять коробок вакцини для Розаріо, як це зробили, вдалося-таки нам, Почо у школі; і знов-таки Альфредо з його претензіями до того, що нині зовсім інакше викладають математику для цих дітей, він мене запитує таке, що я затинаюсь і мушу думати; і ці старі в доміно, в наші часи все було інакше, Альфредо, нас навчали каліграфії, подивіться лишень, які букви у цього малюка, і куди тільки воно все йде. Винагорода мовчазного споглядання Ліліани, вгрузлої у канапу, короткий погляд з-понад газети і її усмішка, порозуміння з ним без слів, старі такі мали рацію, її бозна-колишня, майже дівчача усмішка. Але вперше це справжня усмішка, з глибини душі, як тоді, коли вони ходили з Почо до цирку, бо він виправив свої шкільні оцінки, і вони взяли його на морозиво та на прогулянку до порту. Повернуло вже на більший холод, і Альфредо приходив шоразу рідше, бо мав силу праці у своєму синдикаті й чимало їздив по провінціях; інколи навідувався Акоста з дочкою, а в неділю Пінчо або Фернандо, частіше, рідше — це не мало вже значення, бо всі були завантажені роботою, а дні ставали чимдалі коротші; Ліліана поверталася з лабораторії пізно і допомагала з уроками Почо, що плутався у дробах та річищі Амазонки; а тоді являвся Альфредо, подаруночки для старих, цей спокій, про який ніколи не мовилось, коли можна було разом з ним умоститися біля вогню і півголосом обговорити загальні проблеми, стан здоров'я мами; Альфредо тримав Ліліану за руку, ти занадто змучуєшся, не надто добре виглядаєш; усмішка заперечення, але сповнена вдячності; якогось дня виберемося за місто, бо ж ця холоднеча не може тривати вічно; незнаваючи на те що Ліліана поволі вивільняє руку, шукаючи на столику сигарети, і що слова ніби позбавлені сенсу, очі зустрічаються вже ніби якимось інакше, а тоді настає хвилина, коли Альфредо знову торкається її руки, голови хиляться одна до одної, довга тиша, поцілунок у щок.

Про що тут говорити, так сталося, і говорити тут нема про що. Нахилиючись уперед, щоб запалити сигарету, що тремтить у неї в пальцях, Ліліана просто чекатиме, не кажучи ні слова, може, знаючи, що немає для цього слів, потім із зусиллям проковтне дим, який за мить видихне зі стогоном і розплачеться, душачись риданнями, плачем, затаєним зданна, не відсуваючи обличчя від його обличчя, тільки схлипуючи мовчки, тепер уже тільки для нього, виплакуючи все те, що він зрозуміє. Навіщо нашіптувати щось і так очевидне, плач Ліліанин — це термін, це межа, за якою починається нове життя. Якби тільки її втішили, якби повернути їй спокій було так само просто, як описати в оцьому зшитку словами заморожені секунди, маленькі скалки часу, щоб скоротати нескінченні години цього вечора, якби було так, але ж ось надходить ніч, а з нею водночас і Рамос, що уважно переглядає свіжі аналізи, що шукає мого пульсу, раптом змінившись на обличчі, вже нездатний щось удавати, що зриває з мене простирадла, аби оглянути мене голого, дотикається мого боку, віддаючи якийсь незрозумілий наказ санітарці; а далі — повільне недовірливе розпізнавання, в якому я теж присутній, але дивлюсь на себе ніби звідкись ізбоку, майже розважаючись, знаючи, що такого не може бути, що Рамос помиляється і що це неправда, що правда лише ота, отой термін, який він мені визначив; а далі сміх Рамосів, те, як він мене торкається, і обмацує, ніби й сам неспроможний у це повірити, його абсурдна надія, овва, старий, ніхто на світі мені зроду не повірить, і я, хто врешті змушує себе усвідомити, що, може, таки справді воно так, бо хто ж іще, окрім нього, може щось знати; я, хто дивиться на Рамоса, коли той випростується і починає сміятися, і віддає накази голосом, якого я ще в нього ніколи не чув; і в цій напівтемряві, у цьому напівсні я поволі переконаюсь, що, може, воно таки й направду так, і мені зрештою доведеться-таки попросити його, тільки-но вийде санітарка, щоб він трохи зачекав, щоб зачекав бодай доти, доки почnetься день, і вже аж тоді сказав про все Ліліані, аж тоді вирвав її з того сну, в якому вперше вона вже не самітня, із тих рук, що обіймають її, коли вона спить.

РУКОПИС, ЗНАЙДЕНИЙ У КИШЕНІ

Те, про що я зараз пишу, може здатися комусь схожим на одержимість гравця, що схибнувся на рулетці або тоталізаторі, але гроші мені потрібні. Я раптом відчув, а чи вирішив, що темне вікно вагона метрополітену може дати мені відповідь і звести мене із щастям саме тут, під землею, де надто гостро відчувається болісна роз'єднаність людей, а час на очах розтинається короткими перегонами і його зрими відтинки — разом із кожною станцією — залишаються позаду, в п'їтмі тунелю. Я кажу про «роз'єднаність», щоб лїпше збагнути (а мені довелося багато чого збагнути відтоді, як я почав свою гру), на чому ґрунтувалася моя надїя на «цїлковитий збїг», на те відчуття, яке, я гадав, прийде до мене зі свїту відбить у шибці вагона, прийде і покладе край роз'єднанню, якого люди, здається, і не помічають. А втім, хтозна, про що думають у цїй тисячї люди, якї входять до вагонів і виходять з них. Чим, окрім отого «швидше б доїхати», клопочуться цї люди, якї десь заходять, щоб десь вийти, і яких єднає щось спїльне лише в одному мїсці, у вагоні, де їхне майбутнє — їх усїх — точно визначене, хоча лише на якїсь хвилини, і хоча нїхто не знає, як ми вийдемо, чи всї разом, чи я вийду перший, а чи, може, перший вийде отой довготелесий чоловік зі згортками, і чи доїде ота бабуся в зеленому до кїнцевої зупинки, чи нї, чи вийдуть цї хлоп'ята оце зараз... так, певне, вийдуть, бо вони ухопилися за свої ранці та лїнійки і пробираються, регочучи і штовхаючись, до дверей, а онде в кутку якясь дївчина розташувалася, очевидно, надовго, на кїлька зупинок, зручно вмовистившись на звільненому мїсці, а щодо тої, їншої, — передбачити важко. Так, щодо Ани — передбачити було важко. Вона сидїла дуже рївно, ледь торкаючись спинки сидїння, бїля самого вїкна, і була вже там, коли я ввійшов до вагона на станції «Етьєн-Марсель», а негр, вїн сидїв навпроти неї, саме встав, звільнивши мїсце, на яке нїхто не заїхав, і я змїг, бурмочучи вибачення, протиснутися мїж колїн двох пасажирїв, що сидїли скраю, і сїсти напроти Ани. Одразу ж — бо я спустився в метрополїтен, щоб їще раз зїграти у свою гру на щастя — я відшукав у вїкні відбиття профїлю Маргрїт і виявив, що вона дуже мила, що менї подобається її чорне волосся, це пасмо, що навкїсним крилом прикриває чоло.

Нї, їмена — Маргрїт чи Ана — не вигаданї пїзнїше і не вжитї зараз, коли я роблю цї нотатки в записнику для того, щоб розрїзняти обох дївчат. Їмена, як того вимагали правила гри, спадали на гадку зразу, без усякої прикидки. Скажїмо, відбиття цїєї дївчини у вїкні могло зватися лише Маргрїт, і не їнакше, і тїльки Аною могла називатися дївчина, що сидїла напроти мене, не помічаючи мене і спрямувавши невидючий погляд на це короткочасне збїго-висько людей, де кожен обирає все що завгодно для оглядання, тїльки, боронь Боже, не ближнього свого. Хїба що дїти прямо і відверто дивляться нам в очї, поки їх теж не навчать дивитися мимо, дивитися не бачачи, з таким собї виразним зумисним непомічанням будь-якого свого сусїди, їз упередженням проти будь-яких душевних контактів. Коли кожен замикається у власнїй мильнїй булбашцї, бере, сказати б, себе в дужки, турботливо відгороджується мїліметровою щїлінкою від чужих лїктїв та колїн — заглибившись у книжку або у «Франс суар», а найчастїше, як Ана, спрямувавши погляд у порожнечу, дивлячись кризь людину, втупившись у цю дурну «нїчнийну зону», яка проходить мїж моїм обличчям і обличчям чоловіка, що заглибився у «Фїгаро». Але саме тому Маргрїт (а якщо я загалом маю рацїю, то в якусь мить і Ана) повинна була кинути неуважнїй погляд у вїкно... Так, Маргрїт глянула у вїкно, побачила моє відбиття, і нашї погляди схрестилися за шибкою, де пїтьма тунелю наклала найтоншїй шар ртутї, накинула фїолетовий рухливий оксамит.

У цьому ефемерному дзеркалі обличчя набувають якогось іншого життя, перестають бути огидними гіпсовими зліпками, створеними казенним світлом вагонних ламп, і — ти не посміла б заперечувати цього, Маргріт,— можуть щиро і чесно дивитись одне на одного, бо на якусь хвилину погляди звільняються від самоцензури. Я там, за шибкою, не був чоловіком, який сидів навпроти Ани і на якого Ана не сміла відверто дивитися у вагоні метрополітену, хоча, зрештою, Ана недовго дивилась і на моє відбиття, якісь секунди, не більше, менше від Маргріт, бо тоді, коли Ана, не зупинивши погляду на чоловікові, що сидів навпроти неї — адже негарно дивитися на стороннього чоловіка в метро,— повернула голову до віконної шибки, вона майже одразу ж відвернулася від мого відбиття, бо я чекав цього моменту, щоб ледь-ледь розтулити губи в усмішці — аж ніяк не нахабній і не викличній,— чекав після того, як погляд Маргріт птахом опустився на мої очі у вікні. Все це тривало якусь частку секунди, але я встиг уловити, що Маргріт помітила мою усмішку і що Ана була явно шокована, хоча лише похилила голову і вдала, ніби перевіряє замок на своїй торбинці з червоної шкіри; а мені якраз захотілося ще раз усміхнутися, хоча Маргріт більше не дивилася на мене, бо Ана перехопила й осудила мою усмішку. І тому вже було байдуже, дивляться на моє «потоїбічне» зображення чи ні. Зрештою вони, Ана чи Маргріт, і не збиралися цього робити, заглиблені у вивчення замка на червоній торбинці Ани.

Як це і раніше бувало, у часи Паули (у часи Офелії і всіх тих, хто з видимою цікавістю розглядав замок на торбинці, гудзик або згин журнальної сторінки, у мені знову розверзалася безодня, де клубком сплелися страх і надія, зійшлися насмерть, як павуки у банці, а час почав відраховуватися частими ударами серця, зливатися з пульсом гри, і тепер кожна станція метрополітену робилася початком нового, невідомого сюжету мого життя, бо така була гра. Погляд Маргріт і моя усмішка, миттєва реакція Ани, що розглядала замок на своїй торбинці, були врочистим відкриттям церемонії, яка іноді починалася всупереч усім законам розуму, змушуючи хапатися за найслабшу ланку в безглуздому ланцюгу повсякденних випадковостей. Умови гри не були складні, однаке сама вона скидалася на сутичку наосліп, на безпорадне борсання у грузькому болоті, де скрізь, куди не глянь, перед вами виростає розлоге дерево, розгалужуючись у непередбачених напрямках. Паризький метрополітен по всьому своєму екзотичному каркасу, немов на картині Мондріана, по своїх червоних, жовтих, синіх і чорних гілках розкидав примхливі геометричні фігури численних, але кількісно все ж обмежених станцій. І це метро-дерево живе по двадцять годин із кожних двадцяти чотирьох, виповнюючись нуртвіливим соком, краплі якого плинуть у різні відгалуження того дерева, одні викочуються на «Шатле», інші входять на «Вожірап», треті роблять пересадку на «Одеоні», щоб їхати до «Ла Мотт-Піке»; дві сотні, три тисячі, і, хто знає, скільки варіантів пересадок і переходів закодовано і запрограмовано для всіх цих частинок живої матерії, що десь занурюються в дерево, а десь вискакують, розсіпаються по Галереях Лафайєт, щоб запастися або пачкою паперових серветок, або парою лампочок на третьому поверсі крамниці біля вулиці Гей-Люссака.

Мої правила гри були напрочуд прості, вони були чудові, безглузді й депотичні. Якщо мені подобалася жінка, що сиділа навпроти мене біля вікна, якщо її відбиття у вікні зустрічалось очима з моїм відбиттям у вікні, якщо посмішка мого відбиття у вікні бентежила, чи радувала, чи дратувала відбиття жінки у вікні, якщо Маргріт побачила мою усмішку, й Ана одразу ж похнюпила голову і стала пильно розглядати замок своєї червоної торбинки, тоді, отже, гра почалася, незалежно від того, як зустрінуто усмішку — з роздратуванням, втіхою чи з видимою байдужістю. Перша частина церемонії на цьому завершувалася: усмішку помітила та, для кого вона призначалася, а потім починалася битва в безодні, болісне борсання павуків у шлунку, тривожна пульсація — від станції до станції — хвилині і секунд надії.

Я думаю про те, як почався цей день: тепер у гру ввійшла Маргріт (і Ана), на тиждень раніше — Паула (і Офелія). Рудоволоса дівчина вийшла на одній з найкаверзніших станцій, на «Монпарнас-Б'єнвеню», що, мов гидомирна багатоголова гідра, не залишала майже жодного шансу на удачу. Я зробив ставку на перехід до лінії «Порт-де-Ванв» і відразу ж, біля першого підземного розгалуження, зрозумів, що Паула (Офелія) рушить до переходу на станцію «Марія

Іссі». Нічого не вдієш, залишилося тільки глянути на неї востаннє на перехресті коридорів і побачити, як вона зникає, як її поглинають сходи, що ведуть униз. Така була умова гри: усмішка, помічена у вікні вагона, давала право йти назирці за жінкою і майже безнадійно сподіватися на те, що її маршрут у метро збігатиметься з моїм, вибраним ще до спуску під землю. А потім — так було завжди, аж до сьогоднішнього дня — дивитись, як вона зникає в іншому переході, і не сміти йти за нею, повертатися з важким серцем у світ нагорі, забитися в якусь кав'ярню і знову жити, як живеться, поки помалу-малу через якісь години, дні чи тижні знову не здолає жага спробувати щастя і потішити себе надією, що все збіжиться — жінка і відбиття у шибці, радісно зустрінута чи відкинута усмішка, напрям руху поїздів,— і тоді, нарешті, з повним правом можна буде наблизитися і сказати їй перші важкі слова, що пробивають товщу застоюного часу, купу павуків, що судомно ворухатяться у безодні.

Коли ми підїхали до станції «Сен-Сюльпіс», хтось поряд зі мною піднявся до виходу, сусіда Ани також вийшов, і вона сідила тепер одна напроти мене і вже не розглядала своєї торбинки, а неухважно ковзнувши по мені поглядом, спинила погляд на рекламах якогось курорту, якими обліплено було всі чотири кутки вагона. Маргріт не повертала голови до вікна, щоб побачити мене, але саме це й свідчило, що контакт виник, свідчило про його нечутну пульсацію. Ана ж була, напевне, надто несмілива або їй просто здавалося дурною затією дивитися на відбиття обличчя, що посилає усмішки Маргріт. Станція «Сен-Сюльпіс» важила для мене дуже багато, оскільки, хоча ще залишалося вісім станцій до кінцевої зупинки «Орт-д'Орлеан», лише три з них були пересадковими вузлами і, тільки в разі, якби Ана вийшла на одній з цих трьох, у мене з'явився б шанс, що наші шляхи збіжаться. Коли електричка почала пригальмовувати перед «Сен-Пласід», я завмер, дивлячись у вікно на Маргріт, сподіваючись зустрітися з нею поглядом, а очі Ани в цю хвилину мирно блукали по вагона, ніби вона була переконана, що Маргріт більше не гляне на мене, тож нема чого більше й думати про це відбиття, яке чатувало на Маргріт, щоб усміхнутися лише їй.

Вона не зійшла у «Сен-Пласід», я знав, що так буде, ще до того, як поїзд почав гальмувати, бо пасажири, що збиралися вийти, звичайно дуже метушаться, надто жінки, які нервово обмацують згортки, застібають пальта чи швидко озирають прохід перш ніж устати, щоб не наткнутися на чужі коліна, коли раптове зниження швидкості обезвладнює людське тіло. Ана байдуже позирала на станційні реклами, личко Маргріт було змите з вікна світлом зовнішніх ламп, і я не міг знати, глянула вона на мене чи ні, та й моє відбиття тонуло в напливах неонових вогнів з рекламних афіш, а потім — у мигтінні людей, що входили і виходили. Якби Ана вийшла на «Монпарнас-Б'єнвеню», мої шанси були б мінімальні. Як тут не згадати про Паулу (Офелію), коли схрещення чотирьох ліній на цій станції зводило майже до нуля мою спроможність угадати її вибір. І все ж у день Паули (Офелії) я був безглуздо переконаний у збігові наших шляхів, я до найостаннішого моменту йшов на три метри ззаду від цієї неквапливої дівчини з довгим рудим волоссям, ніби припорошеним сухою глицею, і, коли вона звернула в перехід праворуч, голова моя спінулася, як від удару в шелепу. Ні, я не хотів, щоб тепер так було з Маргріт, щоб вернувся отой страх, щоб усе це повторилося на «Монпарнас-Б'єнвеню»... Хіба ж хтось відмовиться від наївних самооман, які допомагають нам жити? Я одразу ж сказав собі, що, можливо, Ана (можливо, Маргріт) вийде не на «Монпарнас-Б'єнвеню», а на якійсь із інших можливих станцій, що, можливо, вона не піде в той перехід, який для мене закритий; що Ана (Маргріт) не вийде на «Монпарнас-Б'єнвеню» (не вийшла), не вийде на «Вавені» — і вона справді не вийшла! — що вона, можливо, вийде на «Распай» — на цій першій із двох останніх можливих станцій... А коли вона і тут не вийшла, я вже знав, що залишається тільки одна станція, де я міг далі простувати за нею, бо три наступні переходів не мали, а отже були для мене однаковим злом. Я знову став шукати поглядом Маргріт у шибці вагона, став гукати її з безмовного і скам'янілого світу, і мій голос мав долинути до неї, мов заклик, мов волення про допомогу, мов мертва хвиля; я всміхнувся їй, і Ана не могла цього не бачити, а Маргріт не могла цього не відчувати, хоча й не дивилася на мене відбиття, по якому хвиськали світлом часті лампи тунелю перед

станцію «Данфер-Рошро». Чи то перший поштовх буферів змусив здригнути-ся червону торбинку на колінах Ани, чи то лише почуття нехоті послало вгору її руку, щоб відкинути з чола чорне пасмо, я не знав, але в ці три-чотири лічені секунди, поки поїзд завмирав біля платформи, павуки особливо болісно ятрили моє нутро, віщуючи нову поразку; коли Ана легким і гнучким рухом випростала своє тіло, коли я побачив її спину серед пасажирів, я, здається, ще безглуздо озирався на вікно, шукаючи обличчя Маргріт у шибці, осліплій від світла та мигтінь. Потім звівся, ніби не усвідомлюючи, що роблю, і вискочив з вагона, і йшов — жива тінь тієї постаті, що рухалася платформою, — поки раптом не прочуввся від думки, що зараз, біля двох переходів, на мене чекає останнє випробування і буде складено вирок, остаточний і безповоротний.

Зрозуміло, що Ана (Маргріт) або піде своїм звичним шляхом, або зверне, куди їй заманеться, я ж бо, входячи до вагона, твердо знав: якщо хтось стане учасником гри і вийде на «Данфер-Рошро», до моєї комбінації буде включений перехід на лінію «Насьйон-Етуаль»; так само, якби Ана (Маргріт) вийшла на «Шатле», я мав би право прошкувати за нею лише по переходу «Венсен-Нейї». На цьому, вирішальному, етапі гри було б програно, якби Ана (Маргріт) рушила до лінії «Де Со» або до виходу надвір. Все мало вирішитися враз, бо на станції «Данфер-Рошро» нема, всупереч стандартів, численних коридорів і сходи ескалатора швидко доправляють людину до місця призначення або — якщо вже йдеться про мою гру з долею — до місця долі. Я бачив, як вона пливе в юрбі, як рівномірно похитується червона торбинка — ніби на механічній ляльці — як вона крутить головою в пошуках табличок-дороговказів і, секунду повагавшись, звертає ліворуч. Але ліворуч був вихід прямо надвір...

Я не знаю, як це висловити: павуки буквально роздирали моє нутро, але я чесно поведився в першу хвилину і йшов далі назирці просто так, машинально, щоб потім скоритися неминучості й сказати там, нагорі: що ж, іди своєю дорогою. Але раптом, на самій середині сходів, я зрозумів, що ні, що, мабуть, єдиний спосіб знищити павуків — це переступити закон, порушити правила бодай раз. Павуки, що вп'ялися у мій шлунок тієї миті, коли Ана (Маргріт) пішла вгору забороненими сходами, зразу притихли, і весь я зненацька обм'як, по тілу розлилася втома, хоча ноги і далі автоматично долали приступку за приступкою слідом за нею. Всі думки враз вивітрилися, окрім свідомості того, що я ще бачу її, бачу, як червона торбинка, пританцьовуючи, прямує вгору до вулиці, як пасма чорного волосся ритмічно колихаються у такт ходи. Уже стемніло, поривчастий вітер шмагав обличчя снігом з дощем. Я знаю, що Ана (Маргріт) не злякалася, коли я порівнявся з нею і сказав: «Не може бути, щоб ми отак і розійшлися, не встигнувши зустрітися».

Згодом у кав'ярні, вже тільки Ана — бо образ Маргріт побляк перед реальністю «чінзано» і сказаних слів — призналася мені, що нічого не розуміє, що звати її Марі-Клод, що моя усмішка у вагонному вікні її збентежила, що вона хотіла була встати і пересісти на інше місце, що потім не чула моїх кроків позад себе і що надворі, хоч як це дивно, зовсім не злякалася. Так говорила вона, дивлячись мені в очі, попиваючи «чінзано» й усміхаючись без усякого збентеження, зовсім не соромлячись того, що не десь-інде, а на вулиці й майже без вагання прийняла мою несподівану пропозицію піти до кав'ярні. У хвилини цього щастя, що освіжало бризками прибою, що пестило тополиним пухом, я не міг розповісти їй про те, що вона сприйняла б як якусь манію чи навіженство, що, власне, й було навіженством — у мішанському розумінні. Я говорив їй про неслухняне пасмо волосся, про її червону торбинку, про її пристрасть до реклам курортів з гарячими джерелами, про те, що усміхався їй не тому, що я — знуджений невдаха чи вроджений донжуан. Я бажав подарувати їй квітку, подати знак, що вона мені подобається, що мені добре, що добре їхати разом з нею... Жодної секунди ми не фальшивили, ми вели розмову, як давні знайомі, ніби все так і мало бути, і дивились одне на одного без найменшої ніяковості. Я думаю, що Маргріт теж не відчувала б уявного сорому, як і Марі-Клод, якби відповіла на мою усмішку в вагонному вікні, якби так довго не роздумувала про умовності та забобони, про «не відповідай», коли з тобою забалакають на вулиці і захочуть пригостити цукерками й запросити до кіно... А Марі-Клод тим часом уже звільнилася від думки, що я усміхався до Маргріт, Марі-Клод і надворі, й у кав'ярні навіть гадала, що то була гарна

усмішка, і що незнайомиць з метро усміхався Марґріт зовсім не для того, щоб закинути вудочку в іншу копанку, і що моя безглузда манера знайомитися була єдино слухною та розумною і схилила до того, щоб відповісти «так» — так, можна разом випити чарочку і побалакати в кав'ярні.

Не пам'ятаю, що я розповідав про себе, мабуть, про все, крім своєї гри, а, отже, загалом не надто багато. Однієї чудової миті ми дружно розсміялися, хтось із нас перший пожартував, а потім виявилось, що нам подобаються однакові сигарети і Катрін Денев. Вона дозволила мені провести її до дверей дому, подала мені руку без тіні манірності й дала згоду прийти до тієї самої кав'ярні й такої самої пори у вівторок. Я спіймав таксі і поїхав до себе додому, вперше поринувши в самого себе, як у якусь невідому і казкову країну, і щільно склеплював повіки, щоб довше бачити чорне волосся Марі-Клод, її миле похитування головою під час розмови, усмішку. Ми ніколи не спізнавалися і докладно обговорювали фільми, говорили про свою роботу, з'ясовували причини деяких наших ідеологічних розбіжностей. Вона поводилася й далі у моєї присутності так, ніби диво, та й годі! — її цілком влаштовувало це наше спілкування — без зайвих пояснень, без зайвих розпитів, і, здається, їй навіть на думку не спадало, що перший-ліпший кретин міг би побачити в ній повію або ж дурепу, та, все ж, мабуть, її дивувало, що я не намагався сісти з нею в кав'ярні на одну лаву, що, поки ми йшли вулицею Фруадево, ні разу не оповив рукою її пліч, уникаючи цього першого жесту інтимності, і що, знаючи про її домашню ситуацію, — вона жила майже одна, оскільки молодшої сестри часто довго не було в її помешканні на четвертому поверсі, — я все ж не просив дозволу зійти з нею нагору. На жаль, вона й гадки не мала про моїх павуків. Під час перших наших трьох чи чотирьох зустрічей вони не мучили мене, зачаївшись у безодні й чекаючи дня, коли я все усвідомлю, ніби я досі нічого не усвідомлював; натомість були вівторки, була кав'ярня і була радість, що Марі-Клод уже там або ось-ось розчиняться двері й швидкою ходою зайде моя чорнявка, та, що сама про це не знаючи, боролася проти павуків, які знову прокидалися всупереч усім (без найменшого винятку) правилам гри, боронячи мене самим лише легким доторком руки, своїм непокірним пасмом, що раз у раз спадало на чоло. В якусь мить вона, здавалося, щось збагнула, замовкла й очікувально подивилася на мене. Мені ставало дедалі важче гвалтувати себе, щоб продовжити перепочинок, щоб притримати павуків, які знову починали бунтувати, незважаючи на Марі-Клод, проти Марі-Клод, яка досі нічого не розуміла, сиділа і мовчала в чеканні. Ні — наповнювати чарки, і курити, і базкати з нею, до останнього обстоюючи міжцарів'я без павуків; розпитувати про немудряче життя, про повсякденні клопоти, про сестру-студентку та всілякі радощі буття і так палко жадати цього чорного пасма, що прикривало її чоло, жадати її самої як закінчення чогось, як справді останньої зупинки на останніх метрах життя, але була безодня, була розколина між моїм стільцем і цією лавою, де ми могли б поцілуватися, де мої губи торкнулися б пахощів Марі-Клод, перш ніж ми пішли б, обнявшись, до неї додому, піднялися сходами, скинули тягар такої важкої одежі і такого тоскного очікування.

І я розповів їй про все; як зараз пам'ятаю стіну мурованого вестибюля метро і Марі-Клод, що прихилилася до неї, а я говорю, говорю, зануривши обличчя в гарячий мох її пальта, і зовсім не певний, що моя розповідь з усіма її словами доходить до неї, що вона може зрозуміти. Я подавав їй усе, виклав подробиці гри, повідомив про свої жалюгідні шанси на щастя, що зникали разом зі стількома Паулами (стількома Офеліями), які завжди обирали інші шляхи; про павуків, які врешті-решт поверталися. Марі-Клод заплакала, я відчував, як вона тремтить, хоч ніби ще намагається оборонити мене, підтримуючи всім тілом, спертим об мертву стіну. Вона ні про що мене не запитала, не захотіла почути відповідь ні на «чому», ні на «з якого часу», їй зовсім не спадало на думку зіпсувати раз і назавжди накручений механізм, піти проти самої себе, проти міста і всіх його табу, і тільки тихе схлипування, схоже на зойкання маленької пораненої звірючки, лунало безсилим протестом проти триумфу гри, проти дикого танцю павуків у безодні.

У під'їзді її будинку я сказав їй, що не все ще втрачено, що від нас обох залежить, чивідбудеться наша «справжня» зустріч: тепер і вона знає правила гри, і вони спрощуються вже тим, що відтепер ми шукаємо тільки одне одно-

го. Вона сказала мені, що візьме відпустку на два тижні і братиме з собою книжку в метро, і тоді вогкий, страшний час у цьому підземному світі минатиме швидше; що вигадуватиме найрізноманітніші комбінації і чекатиме на мене, читаючи книжки або розглядаючи афіші. Мине хотіли думати про нездійсненність задуманого, про те, що, коли й зустрінемося в одному вагоні, це нічого не означає; що цього разу не можна допускати ані найменшого самоошуканства. Я попросив, щоб вона нітрохи не хвилювалася, спокійно їздила у метро і не плакала ці два тижні, поки я її шукатиму. Без слів вона збагнула, що коли цей термін мине і ми не побачимося, але коридори розведуть нас урізноміч, для нас уже не матиме сенсу повертатися до кав'ярні або чекати одне одного біля під'їзду її будинку. Біля підніжжя сходів, які виходили на вулицю і які помаранчеве світло лампочок вело вгору, до самого вікна тієї, уявної Марі-Клод, яка спала у своїй квартирі, у своїй постелі, розкинувшись уві сні, я поцілував її волосся і повільно опустив її теплі руки. Вона не шукала моїх уст, м'яко відхилилася від мене і, відвернувшись, пішла вгору цими сходами, одними з тих незлічених сходів, що вели її геть від мене, не дозволяючи мені ступити слідом ні кроку; я пішов додому пішки, без павуків, спустошений, але ніби омийтий зсередини новою надією. Тепер павуки мене не страшили, гра починалася заново, як не раз раніше, але відтепер лише з Марі-Клод. У понеділок я спустився на станцію «Куронн» рано-вранці і піднявся на «Макс Дормуа» пізнього вечора, у вівторок увійшов на «Кріме», у середу на «Філіп-Огюст», точно додержуючись правил, обираючи лінії з п'ятнадцятьма станціями, чотири з яких були пересадковими пунктами, і, виходячи на першій з них, знав, що мені слід іти до лінії «Севр-Монтрей», а виходячи на другій, рушав до лінії «Кліші-Порт-Дофін», не скоряючись у добірї маршрутів ніякій логіці, бо тут і не могло бути ніякої логіки, хоча Марі-Клод, напевне, виходила поблизу від дому, на «Данфер-Рошро» або на «Корвізар», можливо, робила пересадки на «Пастер», щоб їхати потім до «Фельгієр». Знову і знову, як на картині Мондріана, розкидало ворожбитське дерево своє сухе зміясте пагіння, сплітало червоні, сині, білі пунктирні спокуси; четвер, п'ятниця, субота. Стояти, стояти на платформі, дивитися, як підходить потяг, сім чи вісім вагонів, як він сповільнює хід, бігти у хвіст потяга і втискатися в останній вагон, але там нема Марі-Клод; виходити на наступній станції і чекати наступного потяга, проїжджати зупинку і переходити на іншу лінію, дивитися на вагони, що летять повз — без Марі-Клод, знов пропускати один-два потяги, сідати у третій, їхати до кінцевої зупинки, повертатися до одного з пересадкових вузлів, вирішувати, що можна сісти лише в четвертий потяг, припиняти пошуки і підійматися нагору, щоб пообідати, а потім раз-другий затягтися гірким сигаретним димом і знову вертатися вниз, сідати на лаву і чекати наступного, п'ятого потяга. Понеділок, вівторок, серeda, четвер — без павуків, бо я досі маю надію, досі сиджу і чекаю на цій лаві, на станції «Шемен-Вер», з оцим нотатником, у якому рука пише лише для того, щоб винайти якийсь інший час, затримати вітер, що ніс мене до суботи, коли вже, мабуть, буде по всьому, коли я вернуся додому сам, а вони знову прокинуться і почнуть скажено гризти, колоти, кусати мене, вимагаючи поновлення гри, інших Марі-Клод, інших Паул, — неминучого початку після кожного краху, ракового рецидиву. Але сьогодні ще тільки четвер, станція «Шемен-Вер», нагорі спускається на землю ніч, ще трошки можна повтішати себе не такою вже й нісенітною думкою, що у другому потязі, в четвертому вагоні може їхати Марі-Клод, вона сидітиме біля вікна, ось вона побачила мене і випросталася з криком, якого ніхто не може чути, ніхто, окрім мене, — крик б'є мені в обличчя, — і я стрибаю в двері, що зачиняються, стрибаю, щоб утиснутися в переповнений вагон, порозпихати невдоволених пасажирів, пробурмотіти вибачення, яких ніхто не чекає і не приймає, і, нарешті, зупинитися біля лави, захарашеної пакунками, парасольками та ногами, і Марі-Клод у її сірому пальтечку біля самого вікна; чорне пасмо ледь ворухнулося при різкому послиску вагона, а руки, складені на колінах, ледь помітно здригнулися в заклику, якому нема назви, який є тільки тим, що зараз станеться. Не треба ні про що говорити, та й неможливо щось сказати крізь цю непроникну стіну очужілих облич і чорних парасолів між мною та Марі-Клод; лишаються три пересадкові станції, Марі-Клод повинна обрати одну з них, пройти платформою, рушити

до одного з переходів або до сходів на вулицю, і вона нічого не знайте про обраний мною шлях, з якого я цього разу не зійду. Потяг підходить до станції «Бастилія», але Марі-Клод сидить, люди входять і виходять, поруч із нею звільняється місце, але я не ворухусь, я не можу туди сісти, не можу разом з нею хвилюватися аж до джозу в колінах, а вона, звичайно, тремтить від хвилювання. Ось залишаються позаду і «Дедрю-Роллен», і «Фруадерб-Шалінь», Марі-Клод знає, що на цих станціях без всяких переходів я не маю права йти за нею назирці, і боїться ворухнутися. Головні ставки гри будуть зроблені на «Рейї-Дідро» або на «Доменіль». Ось поїзд підходить до «Рейї-Дідро», і я відвертаю очі, не хочу, щоб вона знала, не хочу, щоб здогадалася, що це не тут. Коли поїзд рушає, я бачу, що вона сидить. Нам залишається остання надія: в «Доменілі» лише один перехід і один вихід на вулицю — червоне або чорне, так чи ні. І тоді ми дивимось одне на одного, Марі-Клод зводить голову і дивиться мені просто в обличчя, дивиться в пополотніле обличчя того, хто судомно вп'явся у поручень і не зводить очей з її лица, з лица без єдиної кровинки, з лица Марі-Клод, яка притискає до себе червону торбинку і встане, тільки-но потяг порівняється з платформою «Доменіль»...

КРОКИ ПО СЛІДАХ

Досить пересічна історія, — не так вправа у стілї, як щось у стілї вправи, — розказана, скажімо, якимось Генрі Джеймсом, який міг би попивати мате в патію Буенос-Айреса чи Ла-Плати двадцятих років.

Хорхе Фрага уже розміняв п'ятий десяток, коли вирішив вивчити життя і творчість поета Клаудіо Ромеро.

Ця думка визріла у Фраги під час розмови в кав'ярні з приятелями, коли з'ясувалося, що про Ромеро як про людину досі не знають нічого певного. Автор трьох книжок, що й досі викликали захват і заздрощі й здобули йому гучний, хоч і нетривкий успіх на початку цього сторіччя, поет Ромеро ніби зливався з власними поетичними образами і не залишив помітного сліду ані у критичних, ані в іконографічних працях доби. Окрім кількох позитивних рецензій у тодішніх часописах та однієї книжки невідомого ентузіаста-вчителя з провінції Санта-Фе, чиє захоплення лірикою не залишило місця тверезим висновкам, не було спроб написати бодай якое дослідження. Уривки відомостей анекдотичного характеру, збляклі фотографії, а решта — вигадка завсідників літературних вечорів або короткі панегірики в антологіях видавців. Проте увагу Фрагину привернуло те, що багато хто зачитувався віршами Ромеро так само, як зачитувався до самозабуття віршами Каррієго або Альфонсіні Сторні. Сам Фрага ще на шкільній лаві відкрив для себе поезію Ромеро, і попри вправління епігонів з їхнім повчальним тоном та заяженими образами, поеми «співця Ріо-Плати» залишилися для нього такими самими незабутніми враженнями юності, як Альмафурте або Карлос де ла Пуа. Проте лише значно пізніше, зробившись уже відомим критиком та есеїстом, Фрага поважно зацікавився творчістю Ромеро і дуже скоро збагнув, що майже нічого не знає про його особисті переживання, можливо, ще глибші й тонші, ніж його творіння. Від віршів інших добрих поетів початку сторіччя вірші Клаудіо Ромеро відрізнялися особливою ширістю тону, проникливістю, що одразу привернуло до себе серця молоді, стомленої безплідними теревеннями та пишномовністю. Щоправда, Фрага під час розмов зі своїми приятелями та учнями про віршики Ромеро нерідко запитував себе: чи не збільшує таємниця, що огортає поетову особу, чар тієї поезії, чії ідеали туманні, а витоки невідомі? І щоразу з досадою переконував-

ся, що справді таємничість, незнання людини ще дужче розпалюють при- страсті шанувальників Ромеро, хоча, хай би там що, його поезія надто гарна сама собою, щоб оголення її коріння могло применшити її вагу.

Покидаючи кав'ярню після однієї такої вечірки, де, як правило, друзі про- славляли Ромеро загальниковими фразами, Хорхе Фрага відчував доконечну потребу взятися за цього поета. Він відчув, що цього разу не зможе обмежи- тися чистою філологією, як майже завжди робив раніше. Зразу стало ясно: треба відтворити біографію, біографію в найвищому значенні слова: людина, середовище, творчість у їхній цілісній єдності, хоча завдання здавалося не- розв'язним: час затяг минуле щільною запоною туману. Спершу треба було скласти ґрунтовну картотеку, а потім спробувати синтезувати дані, йдучи слідами поетової долі, невідступно простежуючи всю його кар'єру. Тільки та- кий шлях міг розкрити справжнє значення творчості Ромеро.

Коли Фрага поклав собі взятися до справи, він перебував у критичній смузі свого життя. Він мав певний науковий авторитет і звання доцента, йо- го шанували колеги з кафедри та студенти. Водночас недавня спроба заручи- тися офіційною підтримкою для поїздки до Європи, щоб попрацювати там у бібліотеках, закінчилася сумно, наразившись на бюрократичні перепони. Йо- го публікації були не з тих, що без стуку розчиняють двері міністерств. Мод- ний романист або критик газетного масштабу могли сподіватися на щось значно більше, ніж він. Фрага добре розумів, що якби його книжка про Ро- меро мала успіх, найскладніші питання розв'язалися б самі собою. Він не був надміру марнослашний, але кипів з обурення, дивлячись, як спритні скоро- брехи легко залишають його позаду. Свого часу сам Клаудіо Ромеро гірко нарікав на те, що «віршомаз великопанських салонів» завиграшки сподоб- ляється того дипломатичного поста, в якому відмовляють йому, Ромеро.

Два з половиною роки збирав Фрага матеріали для книжки. Робота була неважка, але копітка й іноді стомлива. Доводилося їздити в Пергаміно, в Санта-Крус, у Мендосу, листуватися з бібліотекарями та архіваріусами, пор- патись у підшивках газет і часописів, робити потрібні витяги і водночас вив- чати тогочасні літературні течії. Наприкінці 1954 року вже чітко визначилися основні віхи майбутньої книжки, хоча Фрага не написав ще ані слова.

Одного вересневого вечора, ставлячи нову картку до чорної картонної скриньки, він запитав себе: а чи до снаги йому це завдання? Труднощі його не бентежили, радше, навпаки — турбувала легкість, з якою можна піти до- бре знайомою стежкою. Всі дані було зібрано, і більше нічого цікавого уже не було ані в аргентинських книгосховищах, ані у спогадах сучасників. Він зібрав усі досі невідомі факти й відомості, які кидали бодай якесь світло на життя Ромеро та його творчість. Головне тепер було не помилитися, правильно висвітлити факти, визначити лінію викладу теми та композицію книжки загалом.

«Але образ Ромеро... Чи досить він мені ясний? — запитував себе Фрага, зосереджено дивлячись на жевристий кінчик сигарети. — Так, є схожість у нашому світосприйманні, певна спільність естетичних і поетичних смаків, є все, що неминуче зумовлює вибір біографа, але чи не поведе це мене вбік, до створення по суті не біографії Ромеро, а власного життєпису?»

І щиро відповідав собі, що сам ніколи не мав поетичного хисту, що він не поет, а лише шанувальник поезії і що його власні можливості обмежуються літературною критикою, яку дають знання. Треба тільки бути насторожі, не втрачаючи орієнтації, розбираючи поетову творчість, щоб випадково не вжи- тися в чужу роль. Ні, не мав він причини боятися своєї симпатії до Ромеро та чару його поем. Слід було тільки, як ото, коли фотографуєш, так навести об'єктив, щоб рамка не відтяла об'єктові ніг.

Та ба, коли перед ним уже лежав чистий аркуш паперу — мов ті двері, які давно пора відчинити, — його знов огорнув сумнів: чи в змозі він зробити книжку такою, як хотів її бачити. Звичайно, спроба написати біографію з критичними екскурсами в поезію криє у собі небезпеку для автора піддатися спокусі висвітлювати переважно зовнішньо цікаві факти, орієнтуватися на читачів, що чекають від кожної книжки кінотрюків чи сентенцій у стилі Мо- руа. З другого боку, нізачо не можна втрачати цього безіменного масового споживача, якого друзі-соціалісти йменують «народ»; не можна зневажати

ого на лододу своїм колегам-ерудитам. Треба подати матеріал під таким кутом, щоб книжка викликала широке зацікавлення, але не стала банальним бестселером, щоб водночас здобула і визнання наукового світу, і любов міщуха, що затишно розіклався у кріслі суботнього вечора.

Так, ви не помилились: майже фаустівські переживання, хвилина угоди з дияволом. За вікном світання, на столі — недопалки, келих вина у безвладно опущеній руці. «Вино, ти як рукавичка, що приховує час»,— написав якось Клаудіо Ромеро.

«А чом би й ні,— сказав собі Фрага, закурюючи. — Зараз я знаю про нього те, чого не знає ніхто, і було б величезною дурницею писати звичайну повістинку, накладом десь так примірників із триста. Хуарес або Ріккарді могли б утяти щось подібне не згірш за мене. Але ж ніхто ні сном ні духом не знає про Сусанну Маркес».

Слова, випадково кинуті мировим суддею із Брагадо, молодшим братом покійного адвоката Клаудіо Ромеро, навели його на важливий слід. Урядник бюро реєстрації актів громадянського стану міста Ла-Плати вручив йому, після довгих пошуків, потрібну адресу в Піларі. Дочка Сусанни Маркес виявилася пухкенькою жіночкою років тридцяти. Спершу вона не хотіла розмовляти з Фрагою, посилаючись на заклопотаність (торгівля в овочевій крамничці), але потім запросила його до кімнати, показала на запилужене крісло і згодилася побалакати. Після першого запитання жіночка з хвилину мовчки дивилася на нього, потім схлипнула, втерла сльози носовичком і почала розповідати про свою безталанну маму. Фрага, подолавши певне збентеження, натякнув, що він дещо знає про взаємини Клаудіо Ромеро і Сусанни, а тоді з належною делікатністю трохи пофілософував про те, що любов поетова іноді цінніша за свідоцтво про шлюб. Ще кілька таких самих троянд до її ніг, і вона, визнавши слухність його слів і навіть розчулившись від них, звірила йому таємницю. За кілька хвилин у її руках опинилися дві фотографії — рідкісній, не публікований раніше знімок Ромеро і поживкла фотокартка, де поруч із поетом сиділа жінка, така сама кругленька і гарненька, як і дочка.

— У мене є і листи,— сказала Ракель Маркес. — Може, вони вам стануть у пригоді, якщо ви вже кажете, що писатимете про нього...

Вона довго порпалась у стосі паперів на нотній етажерці й нарешті подала Фразі три листи. Той глянув на них мигцем і, переконавшись у автентичності письма Ромеро, поквапився сховати свою здобич у портфель. Під час розмови він уже переконався, що Ракель не поетова дочка, бо при першому обережному запитанні вона похнюпила голову і замовкла, ніби поринувши в роздуми. Потім сказала, що її мати згодом вийшла заміж за одного офіцера з Балькарсе («з батьківщини чемпіона автоперегонів Фанхіо»),— додала вона ніби на підтвердження своїх слів) і що вони обоє померли, коли їй минуло всього вісім років. Маму вона пам'ятає добре, а батька майже ні. Правда, він був суворий, це так.

Після повернення до Буенос-Айреса Фрага прочитав листи Клаудіо Ромеро до Сусанни — і в мозаїчній картині останньої частини раптом усе лягло на свої місця, несподівано окреслилася цілком завершена композиція, відкрилася драма, про яку некультурне і святенницьке поетове покоління не могло навіть подумати. 1917 року Ромеро опублікував низку поем, присвячених Ірені Пав'ї, і серед них славетні «Оду до твого подвійного імені», яку критика проголосила найпрекраснішою поемою про кохання з написаних будь-коли в Аргентині. І водночас за рік до з'яви цієї поеми інша жінка отримала три листи, пронизані духом найкращих поетичних творінь Ромеро, сповнені екзальтації та самозречення, де автор водночас оголював власну душу і ставав вершителем своєї долі, виступав у ролі головного гароя і грецького хору. До прочитання листів Фрага гадав, що це — звичайне любовне листування, застигле дзеркальне відбиття інтимних почуттів, що мало вагу лише для двох. Однаке справа стояла інакше — він відкривав у кожній фразі усе той самий духовний поетів світ, ту саму силу всеосяжного сприйняття кохання. Жага Ромеро до Сусанни Маркес аж ніяк не відривала його від землі, навпаки, в кожному рядку відчувалася загальнолюдська схвильованість — що ще більше підносила кохану жінку, відчувалося самоутвердження і самовиправдання життєвої, войовничої поезії.

Історія сама собою була нескладна. Ромеро запізнався з Сусанною в од-

ному непрезентабельному літературному салоні Ла-Плати, і їхній роман збігся з періодом майже повного поетового мовчання, мовчання, яке його вузькоколібі біографи не могли збагнути або пояснювали захворюванням на сухоти, що за два роки звело його в могилу. Ніхто нічого не знав про існування Сусанни — ніби не тільки згодом, а й тоді, вона була лише тьмяним образом на вицвілій фотографії, звідки дивилися її великі злякані очі. Безробітна вчителька середньої школи, єдина дочка старих і бідних батьків, серед чийого кола знайомих не було чоловіків, що могли б нею зацікавитися. Поетова відсутність на літературних вечорах Ла-Плати збіглася з найдраматичнішим періодом європейської війни, пробудженням нових громадських інтересів, з'явою молодих поетичних голосів. Тож Фрага міг вважати себе за щасливця, почувши побіжно кинуті слова провінційного мирового судді. Ухопившись за цю тонесеньку нитку, він розшукав похмурий будинок у Бурсако, де Ромеро з Сусанною прожили майже два роки. Листи, які йому віддала Ракель Маркес, припадали на кінець цього дворічного періоду. Перший лист зі штемпелем Ла-Плати на конверті правив ніби за продовження попереднього послання, де йшлося, певно, про можливий поетів шлюб із Сусанною. Тепер же він висловлював глибокий сум з приводу своєї хвороби і відкидав будь-яку думку про одруження з тією, кого, на жаль, чекала швидше доля доглядачки, ніж дружини. Другий лист викликав просто захват: палкі заклинання поступалися місцем неймовірно зворушливому, щирому благанню, ніби Ромеро всіма силами душі намагався переконати свою кохану, щоб вона так само, як і він, свідомо примирилася з трагедією і стійко перетерпіла душевний біль. В одному короткому уривку було сказано все: «Нікому нема ніякого діла до нашого життя, я пропоную тобі обрати волю і зберігати мовчанку. Ще міцніші, вічні узи пов'яжуть мене з тобою, вільною від шлюбних пут. Якби ми вступили в закон, я відчував би себе твоїм катом щоразу, як ти входила б до моєї оселі з трояндою у руці». І суворо додавав: «Я не бажаю кашляти тобі в обличчя, не хочу, щоб ти витирала мені піт. Ти знала інше тіло, інші квіти я тобі дарував. Ніч мені потрібна самому, і я не дам тобі дивитися, як я плачу». Третій лист був написаний у спокійному тоні. Здавалося, Сусанна вже схилилася до того, щоб пристати на поетову жертву. В одному місці було написано так: «Ти запевняєш, що я зачарував тебе і примушую поступитися своїй волі... Але моя воля — твоє майбуття, і дозволь мені сіяти це насіння, яке винагородить мене за безглузду смерть».

За хронологією, з'ясованою Фрагою, життя Клаудіо Ромеро ввійшло під ту пору в монотонно-спокійне русло, мирно плинучи у стінах батьківського дому. Ніщо більше не свідчило про нові його зустрічі з Сусанною Маркес, хоча важко було твердити і протилежне. Однак найкращим доказом того, що самозречення Ромеро відбулося і що Сусанна врешті-решт обрала волю і відмовилася зав'язувати собі світ із недужим, стала з'ява нової, напрочуд яскравої зірки на поетичному небосхилі Ромеро. Через рік після цього листування та розлуки з Сусанною в одному буенос-айреському часопису з'явилася «Ода до твого подвійного імені», присвячена Ірені Пас. Здоров'я Ромеро, очевидно, поліпшилося, і поема, яку сам автор читав у різних салонах, раптом піднесла його на верховину слави, тієї слави, що спроквола кувалася всією попередньою творчістю. Як і Байрон, прокинувшись якось уранці, він міг сказати собі, що став знаменитий. А проте жага поетова до Ірені Пас залишилася без відповіді, тож, судячи з деяких досить суперечливих світських пліток, що дійшли до нащадків заходами достойних тогочасних людей, престиж поетів неабияк тоді упав, а сам він, покинутий друзями і шанувальниками, знову всамітнівся під батьківським дахом. Невдовзі вийшла остання збірка поем Ромеро. А ще за кілька місяців, просто на вулиці, у нього пішла з горла кров, і через три тижні він сконав. На похорон зібралася чимало письменників, але, як свідчать некрологи та хронікальні звіти, той світ, до якого належала Ірена Пас, не провів його в останню путь і не вшанував його пам'яті, як можна було сподіватися.

Фрага легко уявив собі, що любов Ромеро до Ірені Пас мала однаково імпонувати аристократії як Буенос-Айреса, так і Ла-Плати і шокувати цю публіку. Про саму Ірену він не міг скласти чіткого уявлення. Судячи з фотографій, вона була красуня у свої двадцять років, але решту відомостей дово-

лилося черпати лише з газетної світської хроніки. Однак нелегко було уявити, як склалися взаємини Ромеро з цією ревною хранительською традицій родини Пас. Вона, мабуть, зустріла поета на одному з вечорів, що їх іноді влаштовували її батьки, щоб послухати тих, кого вона називала модними «піснетворцями» та «артистами», наголошуючи саме на цих словах. Чи захопила її «Ода», чи змусила ця чудова назва повірити у щирість сліпучої жаги, що кликала зневажити «всі терни життя», на це годен був відповісти, мабуть, лише сам Ромеро, та й то навряд чи ствердно. Але Фрага і сам розумів, що тут нема над чим сушити голову і що ця тема не заслуговує на розвиток. Клаудіо Ромеро був надто розумний, щоб бодай на мить повірити в можливість взаємності. Соціальна прірва, що розділяла їх, усіяки перешкоди, цілковита неприступність Ірени, ув'язненої у темниці з подвійними мурами — її аристократичною родиною і нею самою, вірною своїй касті,— все це робило її недосяжною з самого початку. Тон «Оди» не залишав щодо цього сумнівів, його врочиста піднесеність не мала нічого спільного з ніжністю любовної лірики. Ромеро назвав себе в поемі «Ікаром, що упав до ніг білосніжних», використавши жартівливе прізвисько, дане йому одним із корифеїв часопису «Карас і каретас», а сама поема знаменувала собою не що інше, як неймовірно високий зліт слідом за недосяжним ідеалом, тож набувала неземної краси: відчайдушне поривання людини на крилах поезії до сонця, яке обпало їй і згубило. Поетове передсмертне самотництво та його мовчанка були останнім трагічним етапом, що завершив його падіння, скорботне повернення на землю, від якої він хотів відірватись у своїх мріях, далеких від дійсності.

«Так,— думав Фрага, підливаючи собі вина,— все зберігається на своїх місцях. Залишається тільки писати».

Успіх «Життя одного аргентинського поета» перевершив усі сподівання — і автора, і видавців. У перші два тижні майже не було ніяких коментарів, але потім раптом з'явилася похвальна рецензія в газеті «Расон» і розворушила флегматичних, обережних у своїх судженнях мешканців столиці. Всі, окрім жалюгідної жменьки, заговорили про книжку. Часопис «Сур», газета «Насьйон», упливова провінційна преса з ентузіазмом обговорювала сенсаційну новину, яка одразу зробилася предметом розмов за філіжанкою кави або на десерт. Дві оприлюднені гострі дискусії (про вплив Рубена Даріо, найбільшого латиноамериканського поета, на Ромеро та про вірогідність хронології) ще більше розпалили зацікавлення публіки. Перше видання «Життя поетового» розійшлося за два місяці, друге — за півтора. Не встоявши перед спокусою золотого тільця, поступившись обставинам, Фрага зробив театральну і -радіокомпозицію «Життя поетове». Здавалося, надходить момент, коли розпал пристрастей і гучний галас, зчинений довкола твору, досягли тієї небезпечної вершини, з-за якої вже готовий виринути черговий улюбленець публіки. З огляду на цю прикру неминучість і ніби як компенсацію за неї Фрага здобув Національну премію, шоправда, не без сприяння двох приятелів, які потім встигли повідомити йому новину, випередивши перші телефонні дзвінки і різноголосий хор віншувальників. Сміючись, Фрага зауважив, що присудження Нобелівської премії не завадило Андре Жідові того самого вечора вирушити дивитися фільм з участю Фернанделя. Можливо, саме через те він поклавився сховатися в домі одного з друзів і спостерігав звідти, як накочується дев'ятий вал громадського захвату, спостерігав так байдуже, аж навіть сам спільник його, що гостинно запропонував йому притулок, вважав подібну поведінку за неприродну, коли не лицемірну. Але всі ці дні Фрагу не залишала задумливість, у ньому міцніло незбагненне бажання усамітнитися від того популярного «себе», про якого галасували газети і радіо, чия слава, переступивши межі Буенос-Айреса, досягла кіл провінційної інтелігенції і навіть вийшла за межі вітчизняних культурних сфер. Національна премія здавалася не благодаттю, що зійшла з небес, а чимось на зразок здійснення бажаного. Тепер мало прийти й усе інше,— те, що, як по правді, найбільше надихало його на створення «Життя поетового». Він не помилився: за тиждень міністр закордонних справ запросив його до себе додому («Ми, дипломати, знаємо, що добрих письменників не приваблюють офіційні прийняття») і запропонував йому пост культурного аташе в одній із європейських країн.

Усе відбувалося як уві сні й так порушувало звичне життя, що Фразі до-

володоса робити над собою зусилля, щоб гаразд усвідомити своє сходження — приступка за приступкою — сходами слави: від перших інтерв'ю, усмішок та обіймів видавців, від перших запрошень виступити у літературних товариствах і гуртках він дістався, нарешті, до тієї сходової площадинки, звідки, майже не схиляючи голови, можна було побачити все світсько-літературний світ, відчутти себе ніби його володарем і оглянути все до останнього закутка, до останньої сігово-білої манишки й останнього палантину з шиншили літературних меценатів та меценаток, що жують бутерброди з паштетом із гусячої печінки і розводяться про Ділана Томаса. А там далі — чи ближче — він бачив маси отупілих і сумирних пожирачів газет, телеглядачів і радіослухачів, більшість яких, не знаючи навіщо і чому, скоряється моді й купує пральну машину чи грубезний роман — предмет обсягом двісті п'ятдесят кубічних сантиметрів чи триста двадцять вісім сторінок — і купує, хапає негайно, іноді жертвуючи насущником, бо сусідка «це» вже має, бо популярний оглядач столичної радіостанції «Мундо» знову вихваляв «це» до небес у своєму виступі рівно об одинадцятій п'ятдесят п'ять. Найдивніше було те, що його книжка потрапила до каталога творів, які рекомендувалося придбати і прочитати, хоча стільки років життя і творчість Клаудіо Ромеро цікавили єдино інтелектуалів, тобто практично дуже і дуже небагатьох. Коли ж, траплялося, він знову відчував потребу залишитися наодинці з самим собою і поміркувати над тим, що діється (тепер на черзі стояли перемовини з кінопродюсерами), первісний подив усе частіше поступався місцем якомусь тривожному очікуванню. А втім, попереду не могло бути нічого іншого, окрім наступної приступки сходів слави, якщо не рахувати того неминучого дня, коли, як це буває на містках у садах, остання сходинка підйому перейде в першу сходинку спуску, в гідне сходження вниз, до пересиченої публіки, яка відвернеться від нього в пошуках нових емоцій. На той час, коли він зібрався усамітнитися, щоб підготувати свій виступ на церемонії одержання Національної премії, всі його відчуття від запаморочливих успіхів останніх тижнів синтезувалися в якоесь іронічне задоволення собою, від чого і триумф уявлявся лише своєрідним зведенням поражунків, та до того ж іще потьмарювався домашнього незрозумілого неспокою, який іноді раптом охоплював його всього і загрожував віднести до тих берегів, куди здоровий глузд і почуття самозбереження рішуче не давали тримати курс. Він мав надію, що підготовка тексту виступу поверне йому радість праці, й вирушив працювати до садиби Офелії Фернандес, де завжди почувався добре і спокійно.

Був кінець літа, парк уже вбрався в кольори осені, і Фрага милувався ним з веранди, розмовляючи з Офелією і пестячи собак. У кімнаті на першому поверсі стояло його бюро з картотекою. Присунувши до себе найбільшу скриньку, Фрага неуважно перебирав пальцями шурхотливі картки, як піаніст, який налаштовується на гру, і повторював, що все йде нормально, що, попри вульгарний практицизм, який неминуче йшов у парі з великим літературним успіхом, його твір «Життя поетове» — гідне діяння, данина нації та батьківщині. І можна з легким серцем узятися до komponування промови, одержати свою премію, готуватися до поїздки в Європу. Дати і цифри зміщувалися в його голові з параграфами угод і годинами запрошень на обід. Небавом мала прийти Офелія з пляшкою хересу, мовчки сісти неподалік і з цікавістю спостерігати, як він працює. Залишилося тільки взяти аркуш паперу, присунути лампу і закурити, слухаючи, як кричить удалині птах теро.

Він так ніколи і не зміг згадати — відкрилась йому істина саме тієї хвилини, а чи пізніше, коли вони з Офелією, навітавшись коханням, лежали в постелі, чадили сигаретами і дивилися на маленьку зелену зірочку в вікні. Прозріння (назвімо це так), могло прийти з першою фразою тексту виступу, який почався легко, але раптом забуксував на місці, й усе пішло шкереберть і втратило глузд, який враз ніби вивітрився зі слів, що дожидали своєї черги. А потім скрип пера урвався, запанувала мертва тиша — так, очевидно, так: він усе вже знав, коли виходив з отієї маленької віталеньки, знав, хоч і не хотів знати, — тиша тисла на скроні, як мігрень, що розходилася, або грип, що починався. З доброго дива якоїсь невловної миті душевна неміч, темний серпанок туману зникли й обернулися в певність: «Життя поетове» — суцільна вигадка, історія Клаудіо Ромеро не має нічого спільного з усією Фражиною пи-

саниною. Нема доказів, нема аргументів, і біографія ця — суцільна вигадка. По стількох роках праці, вивіряння дат, ходіння по слідах, намагань уникнути суб'єктивного бачення — все виявляється суцільним фальшем. Клаудіо Роме-ро не жертвував собою задля Сусанни Маркес, не повертав їй волі ціною сво-го самозречення і не був Ікаром біля снігово-білих ніг Ірени Пас. А він, біо-граф, ніби плив під водою проти течії, не маючи снаги вистромити голову, не бажаючи, щоб хвилі били в очі,— і знав правду. Але цим справа не закінчува-лася: ззаду, нижче за течією, в каламутному і брудному затоні осіла на дно певність у тому, що він знав правду з самого початку. Нічого розкурювати другу сигарету, винуватити пошарпані нерви, цілувати в п'яті тонкі піддат-ливі губи Офелії. Нічого говорити собі, що потьмарення найшло в запалі надмірного захоплення своїм героєм, що німеч можна виправдати надто вели-кою витратою сили. Рука Офелії м'яко снувала по його грудях, її палкий ури-вистий подих лоскотав йому вухо. Він і незчувся, як заснув.

Вранці він глянув на відкриту скриньку картотеки, на папери, і все це зда-лося йому ще примарнішим, аніж нічні переживання. Внизу Офелія телефо-нувала на станцію, щоб довідатися про розклад руху поїздів. До Пілара він дістався десь о пів на дванадцятую і рушив просто до овочевої крамнички. Су-саннина донька дивилася на нього несміливо і насторожено, як побитий со-бака. Фрага попросив уділити йому п'ять хвилин, знову зайшов до прокуро-рної вітальні й сів у те саме крісло, покрите білим покривцем. Йому не дове-лося довго говорити, бо Сусаннина дочка, змахуючи сльозинки, стала кива-ти на підтвердження його слів і все нижче і нижче хнюпила голову.

— Так, так, сеньйоре. Саме так і було, сеньйоре.

— Але чому ж ви не сказали мені про це одразу?

Недегко пояснити, чому вона не сказала про це зразу. Мати змусила її за-присягтися, що про дещо вона ніколи й нікому не пробовкається, а по тому, як із матір'ю одружився офіцер із Белькарсе,— і поготів, ось і... Але їй дуже хотілося написати йому, коли зчинився такий галас довкола книжки про Ро-ме-ро, бо...

Вона злякано дивилася на нього, а сльозинки котилися по щоках.

— То як же вам стало відомо? — сказала вона потім.

— Хай це вас не бентежить,— сказав Фрага. — Колись усе виходить наяв.

— Але ж у книжці ви написали зовсім не так. Еге ж, я її читала. Я все там читала.

— Саме через вас у книжці написано зовсім не так. Ви маєте інші листи Роме-ро до вашої матері. Ви мені дали лише ті, які вам хотілося дати, які ви-ставляють у найкращому світлі Роме-ро, а заодно і вашу неньку. Мені потрібні інші, негайно. Дайте їх.

— Є тільки один,— сказала Ракель Маркес. — Але мама змусила мене за-присягтися, сеньйоре.

— Якщо вона не спалила його, то в ньому немає нічого страшного. Дай-те мені. Я куплю.

— Сеньйоре Фрага, я не тому вам його не даю...

— Ось гроші,— гостро сказав Фрага. — За свої кабачки стільки не витор-гуєте.

Дивлячись, як вона длубається в паперах на нотній етажерці, Фрага подумав: те, що він знає тепер, він уже знав (можливо, якимось інакше, але знав) у день своїх перших відвідин Ракелі Маркес. Істина, що оце йому відкрилася, зовсім не захопила його зненацька, і тепер, у собачий голос, він міг скільки заманеться винуватити себе та запитувати, чому, наприклад, його перше по-бачення з Сусанниною донькою закінчилося так швидко, чому він так зрадів трьом листам Роме-ро, ніби тільки вони єдині й були на світі, чому не запро-понував грошей, не докопався до всіх, авжеж, до всіх подробиць, про які Ра-кель знала і мовчала. «Дурниці,— тут-таки подумав він. — У ту пору я не міг знати, що Сусанна стала повією з вина Роме-ро». А чому ж він тоді урвав на півслові свою розмову з Ракеллю, задовольнившись одержаними фото-графіями та трьома листами? «Е, ні, я знав, бозна-звідки, але знав і, знаючи це, написав книжку: можливо, і читачі теж знають, і критика знає, і кругом — суцільна брехня, в якій борсаємося ми всі, всі до одного...» Одначе най-

легше було йти шляхом узагальнень і покладати на себе лише частку провини. Це також брехня: винен був тільки він, він один.

Останній лист, коли його вже було прочитано, став лише словесним підтвердженням того, що Фрага уявляв собі, хоча й трохи інакше, і лист цей міг правити лише за «речовий доказ» на його користь у разі полеміки. Після того, як маску зірвано, такий собі добродій на ім'я Клаудіо Ромеро, по-звірячому виширяв зуби в останніх фразах, що мали неспростовану логіку. Фактично прирікаючи Сусанну на брудне ремесло, яким їй відтепер і до кінця днів своїх доведеться займатися — на що недвозначно натякалося у двох чудових пасажах,— він пропонував їй заткнути пельку до кінця своїх днів, триматися од нього чимдалі й заpastися в тартарари, попихаючи її з кепкуваннями й погрозами до тієї ями, яку сам копав два роки, неквапливо, крок за кроком розбещуючи найвне створіння. Людина, що лицемірно виводила на кілька тижнів раніше рядок: «Ночі потрібні лише мені одному, я не хочу, щоб ти бачила мої слези», завершувала тепер свої послання щонайбанальнішою породою, на ефективність якої у неї, очевидно, був свій розрахунок, і доточувала до всього того ще й інші бридкі рекомендації та знущальні повчання, а замість прощальних слів бажала успіхів на ниві хтивості й відверто погрожувала неприємностями, якщо Сусанна зважиться навинутись їй на очі. Ніщо з прочитаного вже не дивувало Фраги, але ще довгий час він сидів з листом у руці, безсило прихилившись плечем до лутки вагонного вікна, ніби хтось у ньому намагався вирватися з пазурів кошмарного, нестерпно довгого сну. «Це пояснює і решту все»,— почув він биття власної думки. «Рештою» була Ірена Пас. «Ода до твого подвійного імені», фінальний крах Клаудіо Ромеро. Навіщо вагомі доводи і прямі докази, якщо давня, глибока певність у іншому розвитку подій, що не потребувала якихось листів або чіхось свідoctв, тепер сама шикувала лавами дні останніх років життя Ромеро перед внутрішнім зором людини (ім'я її, зрештою, не грає ролі), що їхала в поїзді з Пілара і виглядала в очах пасажирів сеньйором, який вихилив зайвий шкалик вермуту. Коли він зійшов на своїй станції, була четверта пополудні й сіялася мжичка. У шарабані, який довів його до садиби Офелії, було холодно і пахло відвологою шкірою. Яка ж розсудлива була ця бундючна Ірена Пас, які міцні були аристократичні підмурки, що породжували вбивчу зневагу вищого світу до тих, хто прагнув туди потрапити. Ромеро володів чарами, щоб приворожити бідну жінку, але зовсім не був Ікаром, і його чудова поема не могла стати його крилами. Ірена, а може, й не вона, а її мати або брати одразу розгледіли за спалахом таланту поривання кар'єриста, домагання пройдисвіта, який починає з того, що зневажає людей свого кола, а потім ладен, якщо треба, знищити їх (такий злочин називався Сусанна Маркес, шкільна вчителька). Щоб спекатися його, аристократам — у всеозброєнні їхніх грошей і в оточенні кмітливих лакеїв — було досить кривої усмішки, відмови у запрошенні, від'їзду до свого маєтку. Вони навіть не завдали собі мороки бути на поетовому похороні. Офелія чекала його у дверях. Фрага сказав їй, що відразу сідає до праці. Коли, прикусивши зубами сигарету і відчуваючи величезну змору, що тисла на плечі, він побачив перші рядки, написані учора ввечері, то сказав собі, що ніхто нічого не знає, окрім нього. Здавалось, він засів писати «Життя поетове» заново і знов був господарем єдиного ключа. Ледь осміхнувшись, він заходився компонувати свою промову. Лише далеко пізніше, згадавши про листа Ромеро, він виявив, що лист загубився десь у дорозі.

Кожен, хто хоче, може підняти архів і прочитати в буенос-айреських газетах тих літ повідомлення про церемонії вручення Національної премії і про те, що Хорхе Фрага з доброго дива збентежив і розгнівив розсудливих людей, виклавши з трибуни нову, геть-то дику версію життя поета Клаудіо Ромеро. Якийсь хроніст написав, що Фрага, мабуть, був не цілком здоровий (досить прозорий евфемізм), бо, окрім усього іншого, іноді забалакувався, виступаючи від особи самого Ромеро. Оратор, щоправда, помічав свою похибку, але зараз же знову впадав у дивовижний стан. Інший кореспондент відзначив, що Фрага тримав у руці два чи три геть списані аркуші паперу, але майже ні разу не зазирнув у них. Створювалося враження, ніби він говорить сам для себе, схвалюючи чи заперечуючи свої ж такі щойно висловлені думки, чим

став викликати дедалі більше роздратування — воно перейшло потім в обурення — численній аудиторії, що зібралася з очевидним наміром висловити йому свій ширий захват. Ще в одній газетці розповідалося про завзяту полеміку між Фрагою та доктором Ховальяносом по закінченні промови та про те, що багато хто, вголос обурюючись, покинув залу. З несхваленням згадувалося також, що на прохання доктора Ховальяноса подати незаперечні підтвердження тих хистких звинувачень, які паплюжили святу пам'ять Клаудіо Ромеро, лауреат лише знизав плечима і потер рукою чоло, ніби даючи наздогад, що вся справа в його особистому переконанні, а потім впав у прострацію, не помічаючи ані ремства публіки, що розходилася, ані виклично гучних оплесків і поздоровлень з боку кількох молодиків і поцінувачів гумору, які, здавалося, були у захваті від такої оригінальної відповіді на присудження Національної премії.

Коли за дві години після врочистої церемонії Фрага вернувся до садиби, Офелія мовчки простягла йому довгий список тих, хто його вітав, дзвонячи по телефону,— починаючи від міністра закордонних справ і закінчуючи одним із рідних братів, який йому раніше ніколи не телефонував. Він неухважно глянув на танок імен, жирно підкреслених або недбало накреслених. Аркуш вислизнув з його руки і впав на килим. Мов сліпий, Фрага побрався сходами до свого кабінету.

Минуло чимало часу, перш ніж Офелія почула, як він никає по кабінету. Вона лягла і зусиллям волі змусила себе ні про що не думати. Кроки то наближались, то даунали, інколи стихали. Мабуть, він зупинявся біля бюрка, про щось роздумуючи. Через годину вона почула рип сходів і кроки до дверей у спальню. Не розплющуючись, вона відчула, як осіли пружини під вагою тіла, і він простягся горілиць поряд із нею. Холодна рука стисла її руку. В півні Офелія поцілувала його в щоку.

— Єдине, чого я не розумію... — сказав Фрага, звертаючись ніби не до неї, а в порожнечу,— чому я так довго не усвідомлював того, що все це я знав завжди. Нерозумно було б думати, що я — медіум. З медіумами в мене нема нічого спільного. До останніх днів у мене не було з ними нічого спільного.

— Ти б поспав трошки,— сказала Офелія.

— Ні, я повинен це з'ясувати. Є дві речі: те, чого я не можу збагнути, і те, що почнеться вввчтра або вже почалося сьогодні ввечері. Мені край, розумієш? Мені ніколи не пробачать того, що я створив їм кумира, а тоді вирвав його в них із рук і розбив на друзки. І як дивно все це сталося. Адже Ромеро залишається автором найкращих поем двадцятих років. Але ідоли не можуть мати глиняних ніг. І з таким самим цинізмом мені завтра заявлять про це мої шановні колеги.

— Але якщо ти вважав за свій обов'язок сказати правду...

— Я нічого не вважав, Офеліє. Сказав, та й годі. Або хтось сказав за мене. Тієї ночі мені здалося, що це єдиний шлях. Я міг вчинити лише так, і не інакше.

— Може, ліпше було б трохи почекати,— несміливо озвалася Офелія. — А то так зненацька, в живі очі...

Вона хотіла сказати «міністрові», і Фрага почув це слово так ясно, ніби його вимовлено. Усміхнувся і попестив її руку. Помалу-малу вода спадала, щось іще туманне почало вимальовуватися ясніше, набувати обрисів. Довга, тоскна мовчанка Офелії допомогла зосередитися, прислухатись до себе, і він дивився в півні широко розплющеними очима. Ні, ніколи б, мабуть, йому не збагнути, чому раніше він не усвідомлював того, що було цілком очевидне, коли б зрештою не признався собі, що він такий самий спритник і пройда, як Ромеро. Сама думка написати книжку крила в собі бажання взяти реванш у суспільства, домогтись легкого успіху, повернути те, що законно йому належить і що чіпкі пристосуванці у нього віднімали. На позір бездоганно точне «Життя поетове» народжувалося, присмачуване всіма потрібними атрибутами, аби пробитися на книжковій полиці. Кожен етап його тріумфального походу передбачувано заздальгідь, скрупульозно підготовлювано кожним розділом, кожною фразою. Звідси його іронія і дедалі більша байдужість до цих тріумфальних етапів, що теж не виходила за рамки всієї цієї брудної затії. Під блискучою обкладинкою «Життя» зразу ж стали мостити гнізда радіопередачі та телефільми, дипломатич-

ний пост у Європі й Національна премія, багатство і слава. Лише біля самого фіналу чекало щось непередбачене, щоб упасти на ретельно відрегульований механізм і обернути його в купу уламків. І нічого було тепер думати про це «непередбачене», боятися чогось, божеволіти від програшу.

— У мене нема з ним нічого спільного,— повторив Фрага, запліщуючись. — Не знаю, як це сталося, Офеліє, ми зовсім різні люди.

Він відчув, що вона беззвучно плаче.

— Але тоді виходить іще гірше. Ніби ми з ним заражені одним і тим самим вірусом, і хвороба моя розвивалася приховано, а потім раптом виявилася, і пакудство вийшло назовні. Щоразу, коли мені треба було робити вибір, ухвалювати постанову за цю людину, я вибирав і вирішував саме так, як хотів би подати, зобразити себе він сам за життя. Те, що вибирав я, не розминалося з тим, що вибрав би він, і нікому б і на думку не спало шукати іншої правди його життя, його листів, навіть його останнього року життя, коли близька смерть оголила, розкрила його суть. Я не бажав ні в чому сумніватися, не хотів докопуватися до істини, бо тоді, Офеліє, тоді Ромеро не був би тим персонажем, який був потрібен мені та йому самому, щоб створити легенду, щоб...

Він змовк, але все саме собою впорядковувалося і логічно завершувалося. Тепер він допускав свою первісну тотожність із Ромеро, що аж ніяк не була надприродною. Брати у фарсі, у брехні, у своєму прагненні до запоморочливого злету, брати у біді, що вразила їх і повергла їх у прах. Просто і ясно уявилось Фразі, що такі, як він, завжди будуть Клаудіо Ромеро, а вчорашні й завтрашні Ромеро будуть Хорхе Фрагою. Сталося саме те, чого він боявся отого далекого вересневого вечора: він усе-таки написав «власний» життєпис. Захотілося розреготатись і водночас майнула думка про револьвер, який зберігався у бюроку.

Він так і не згадав, чи тієї хвилини, чи пізніше Офелія сказала: «Найголовніше те, що сьогодні ти їм виклав правду». Про це він тоді не думав, не хотілося знову переживати майже неймовірні хвилини, коли він говорив, дивлячись у живі очі тим, на чій лийці захоплений і чемний усміх помалу поступався місцем злісній і зневажливій гримасі, тим, хто підносить руки на знак обурення. Але це було те єдине, що мало ціну, єдине справжнє і неперехідне у всій цій історії. Ніхто не міг відняти у нього ті хвилини, хвилини його справжнього тріумфу, що справді не мав нічого спільного ані з фарисейськими замірами, ані з марнославством. Коли він схилився над Офелією і ніжно провів рукою по її косах, йому на якусь мить здалося, що це — Сусанна Маркес і що його ніжність рятує і втримує її біля нього. Водночас Національна премія, пост дипломата в Європі та інші блага — це Ірена Пас, щось таке, що треба відкинути, якщо не хочеш цілком уподібнитися до Ромеро, у всьому йти слідами псевдогероя книжки та радіовистави.

А потім — тієї самої ночі, яка тихо крутила небосхил, усипаний зорями,— іншу колоду карт було перетасовано у безкрай самотності безсоння. Ранок принесе з собою телефонні дзвінки, газети, скандал, роздмуханий на дві шпальти. Йому видалося неймовірною дурницею навіть на мить подумати про те, що все втрачено, коли досить лише виявити трошки спритності й моторності — і, хід за ходом, партію буде відіграно. Все залежало від швидкості дій, від кількох візитів. Якщо тільки захотіти, то і скасування премії, і відмову міністерства закордонних справ від його кандидатури ще не пізно буде зупинити, знову повернути на сто вісімдесят градусів назад — обличчям до масових тиражів, до перекладних видань, до міжнародного визнання. Але він міг, звичайно, і далі лежати горілиць на постелі, припинити всякі візити, місяцями жити в тиші цієї садиби, поновити і продовжувати свої філологічні пошуки, відновити колишні добрі, уже урвані знайомства. Через півроку він був би всіма забутий, щасливо витиснений з афіш фортуни черговим, ще безталаннішим писарчуком. Обидва шляхи були однаково прості, однаково надійні. Залишалось тільки вирішувати. І хоча усе вже було вирішене, він і далі міркував задля самих лише міркувань, обдумував і зважував, доводив собі слухність свого вибору, поки ранкове проміння не почало падати на вікно і волосся заснулої Офелії, а розпливчастий силует сейби в саду не став, зіщулившись, ущільнюватися на очах,— як майбутнє, яке згущується в теперішність, поступово тужавіє, набуває своїх звичних форм, нирюється з ним, виправдовує й винувачує їх у світлі нового дня.